

Zbigniew Kantyka

"Metody badań jakościowych", T. 1 i 2, red. Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln, Warszawa 2009 : [recenzja]

Studia Politicae Universitatis Silesiensis 7, 201-206

2011

Artykuł został opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej bazhum.muzhp.pl, gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

**Norman K. Denzin, Yvonna S. Lincoln (red.),
Metody badań jakościowych. T. 1 i 2.
Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN, 2009,
ss. 877 (T. 1) i 725 (T. 2).**

Pod redakcją dwojga naukowców amerykańskich — Normana Denzina, profesora socjologii z Uniwersytetu Illinois w Urbana-Champaign, wybitnego przedstawiciela interakcjonizmu symbolicznego, oraz Yvonne Lincoln, profesora Texas A&M University, specjalizującej się w badaniach dotyczących szkolnictwa wyższego — ukazało się dwutomowe wydawnictwo *Metody badań jakościowych*, zawierające ponad 40 opracowań dotyczących różnych zagadnień metodologicznych, teoretycznych oraz praktycznych związanych z badaniem różnych dziedzin świata społecznego.

Jest to polskie tłumaczenie trzeciego wydania *The Sage Handbook of Qualitative Research* z 2005 roku. Od czasu pierwszego wydania (1994 r.) praca rozrosła się ponad dwukrotnie (w polskiej edycji oba tomy mają łącznie 1600 stron), jednocześnie znacznie ewoluując, jeśli chodzi o treść i skład personalny zaangażowanych w projekt autorów. Zmiany te są wynikiem całkowicie świadomie realizowanej próby systematycznego dostosowywania treści wydawnictwa do zmieniającego się świata i związanych z tym nowych wyzwań praktyki badawczej. Nawet jeśli tę intencję nie do końca udaje się realizować, niewątpliwie siłą projektu jest odszukiwanie i ujawnianie najciekawszych pomysłów i podejść, jakie pojawiają się w obszarze wykorzystania w społecznych badaniach naukowych metod jakościowych. W zamierzeniu autorów, adresatem opracowania są zarówno studenci, jak i dojrzały badacze, którzy poszukują skutecznej drogi przemieszczania się „od idei do badań, od badań do interpretacji, od interpretacji do praktyki” (s. 4).

Duża objętość publikacji uniemożliwia rzetelne omówienie w recenzji jej pełnej treści. Częściowo odzwierciedla ją konstrukcja wewnętrzna. Na pracę

składa się sześć zasadniczych części. W pierwszej z nich (*Obszary badań*) umieszczono teksty odnoszące się przede wszystkim do problemu usytuowania metod jakościowych w tradycji badawczej, krytycznego podejścia do analizy niesprawiedliwości społecznej oraz roli etyki i polityki w badaniach jakościowych. Część druga (*Rywalizujące paradygmaty i perspektywy*) przynosi ocenę konkurujących z sobą w badaniach społecznych orientacji metodologicznych i perspektyw interpretacyjnych. Celem części trzeciej (*Strategie badawcze*) jest ukazanie na konkretnych przykładach różnorodnych planów i procedur badawczych, wraz z ich podobieństwami i różnicami oraz refleksją na temat przydatności w rozmaitych kontekstach. W części czwartej (*Metody zbierania i analizowania materiałów empirycznych*) przedstawione zostały podstawowe zabiegi techniczne i procedury stosowane na etapie gromadzenia i wykorzystywania wiedzy empirycznej, a część piąta (*Sztuka i praktyka interpretacji, ewaluacji i reprezentacji*) zawiera opracowania poświęcone takim zagadnieniom, jak relatywizm poznania, etyka i polityka interpretacji oraz pisaniu jako metodzie badawczej. Całość zamyka część szósta (*Przyszłość badań jakościowych*), w której zarysowano kwestie ogólne, nawiązujące do podstawowej linii programowej książki — próby uzasadnienia potrzeby i konieczności jakościowego przełomu w stosowaniu metod jakościowych do wyjaśniania i interpretowania różnych wymiarów świata społecznego.

Badania jakościowe w rozumieniu redaktorów i autorów integralnie łączą się z podejściem aktywnym i krytycznym wobec rzeczywistości społecznej, co sprawia, iż jedyną skuteczną drogą poznania jest włączenie się naukowców za pośrednictwem własnych badań w proces likwidacji negatywnych zjawisk występujących w różnych sferach życia społecznego. Najważniejszym punktem odniesienia jest sprawiedliwość społeczna. Oznacza to pojmowanie badań jakościowych jako radykalnej praktyki społecznej, wbrew zasadom dyskursu neokonserwatywnego i neopozytywistycznego, które uznają tę drogę za nienaukową. Konsekwencją jest stwierdzenie, że modele ilościowe nie są wystarczające w badaniach dominujących w świecie społecznym struktur złożonych, uzależnionych od sprzężonych ze sobą kontekstów i różnic generowanych przez płeć, rasę, narodowość, język, religię lub klasę.

Większość umieszczonych w publikacji opracowań zdecydowanie odbiega od stylu podręcznikowego. Choć bardzo wiele jest przykładów zastosowania różnych metod i technik, próżno szukać prostych, szczegółowych recept, w jaki sposób, krok po kroku, realizować własny projekt badawczy. Często natomiast pojawia się pogłębione tło metodologiczne i filozoficzne, co nie zawsze czytelnikom nastawionym na praktykę i bezpośrednie szybkie osiągnięcie celów musi przypaść do gustu. Niemniej, wnikliwi odbiorcy, przy odrobinie wysiłku, z pewnością znajdą interesujące ich szczególnie rozdziały

i potrafią je właściwie wykorzystać. Co ważne, bardzo często będą to materiały niedostępne w innych podręcznikach. Każdy rozdział kończy bogaty wykaz literatury, obejmujący na ogół od kilkudziesięciu do kilkuset pozycji związanych z tematem.

W ramach interdyscyplinarnej formuły całości, z politologicznego punktu widzenia, interesujące są szczególnie teksty najbardziej bezpośrednio odwołujące się do polityki jako przedmiotu badań oraz kontekstu, w którym są one realizowane.

W tomie pierwszym na uwagę zasługuje rozdział *Etyka i polityka w badaniach jakościowych*, w którym Clifford G. Christians przedstawił historię zmagania nauk społecznych z problemem obiektywizmu poznania. Na przykładzie ontologii społecznej feministycznego komunitaryzmu zwrócił uwagę na brak spójności pozytywistycznego podejścia do kwestii aksjologicznych i etycznych uwarunkowań procesu badawczego, które przez postulat ograniczenia aktywnego zaangażowania prowadzi do dezintegracji ludzkiego życia i porządku moralnego (s. 240). Rozdział *Teoria krytyczna i badania jakościowe. Rewizja* autorstwa Joe L. Kincheloe i Petera McLarena stanowi prezentację współczesnych założeń teorii krytycznej, podkreślając, iż to podejście oznaczać musi dzisiaj zakwestionowanie pewności co do tego, że nowoczesne społeczeństwa, takie jak USA, Kanada czy państwa Unii Europejskiej, są z definicji wolne i demokratyczne, oparte na równości i niezależności. Ich zdaniem, „autowyoobrażenia i wizje świata podzielane przez jednostki są pod dużo większym wpływem sił społecznych i historycznych, niż można było wcześniej przypuszczać” (s. 432). Ponieważ nasila się zjawisko wytwarzania i przekazywania wiedzy przez korporacyjne media i sprywatyzowany system edukacyjny, głównym zadaniem badaczy krytycznych powinno być „wprzęgnięcie polityki wiedzy do programów debaty publicznej” (s. 473). Julianne Cheek w opracowaniu *Praktyka i polityka w badaniach jakościowych finansowanych ze źródeł zewnętrznych* poddała wnikliwej analizie związku praktyki badawczej z polityką, zwracając uwagę na fakt, że każda forma materialnego wsparcia projektu badawczego wiąże się z określonymi wymaganiami wobec naukowca oraz podejmowanych przez niego poszukiwań. Jej zdaniem, „badacze coraz częściej znajdują się w sytuacji godzenia ze sobą konkurujących nieraz wymagań stawianych badaniom postrzeganym jako tworzenie nowej wiedzy przeciw badaniom będącym towarem handlowym na rynku” (s. 576). Nie odrzucając zewnętrznego wsparcia dla badań, należy zatem dbać przede wszystkim o to, by finansowanie pozostawało środkiem ułatwiającym poznanie prawdy, a nie celem samym w sobie. Napisany przez Barbarę Tedlock rozdział *Obserwowanie uczestnictwa i narodziny etnografii publicznej* definiuje i ukazuje pozytywne efekty poznawcze badań opartych na bezpośrednim zaangażowaniu w krytyczne zagadnienia społeczne, takie jak zdrowie i leczenie, prawa człowieka, niezależność kulturowa, przemoc,

wojna i pokój, ubóstwo, rasizm, równość i sprawiedliwość. Uważa ona, że etnografia publiczna to jednocześnie teoria rewolucyjna i strategia pedagogiczna nastawiona zarówno na wyjaśnianie, jak i zmienianie świata (s. 665). Zbliżone kwestie są tematem rozdziału *Uczestniczące badanie interwencyjne. Działanie komunikacyjne i sfera publiczna* autorstwa Stephena Kinga i Robina McTaggarta. Koncentrują się oni na opisie doświadczeń badaczy interwencyjnych, podejmujących próby krytyki i zmiany zastanych struktur i funkcji systemów politycznych i administracyjnych, przede wszystkim w takich sferach, jak edukacja społeczności, rozwój ekonomiczny, podnoszenie poziomu świadomości politycznej i zagadnienia ekologiczne. Dowodzą, że działania poznawcze tego typu, wbrew formułowanym często ocenom, choć nie zmieniają całkowicie świata na lepszy, są skuteczną metodą reorientacji ludzkich potrzeb, poprawy warunków życia i zapobiegania niekorzystnym konsekwencjom, które mogą się pojawić (s. 827).

W tomie drugim znalazł się między innymi tekst *Wywiad. Od neutralności do politycznego zaangażowania* autorstwa Andrea Fontany i Jamesa H. Freya. Autorzy kwestionują dominujące w metodologii przekonanie, że wywiad jest techniką gromadzenia obiektywnych danych, które można wykorzystać neutralnie w badaniach naukowych. Ich zdaniem, „jest on nierozzerwalnie i nieuchronnie powiązany z historią i polityką” (s. 81), a w naszym podejściu badawczym musimy wziąć pod uwagę fakt, że każda jednostka ma własną społeczną historię i indywidualny sposób postrzegania świata. Nie można zatem traktować respondentów jako „mało znaczących postaci bez twarzy, których jedyny wkład w badanie polega na wypełnieniu jak największej liczby pustych miejsc w kwestionariuszu” (s. 121). Annette N. Markham w rozdziale *Metody, polityka i etyka reprezentacji w etnografii online* podkreśla, że internet, wyraźniej niż tradycyjne środki komunikowania, wykracza poza relacje interpersonalne, wpływając na przemiany praktyk pojmowania i nadawania sensów na poziomie kulturowym. Z punktu widzenia badawczego, umożliwia on „obserwację tego, w jaki sposób są zapisane dyskursywne funkcje tworzenia znaczenia oraz w jaki sposób dialog tekstowy może kształtować podstawy kulturowego zrozumienia” (s. 252). Jako element życia społecznego potencjalnie może to wpływać na sposób, w jaki ludzie definiują swoje miejsce w globalnej społeczności. Ważna staje się zatem refleksja nad uwarunkowaniami etycznymi i politycznymi możliwościami badań wykorzystujących technologie komunikowania internetowego. W rozdziale *Relatywizm, kryteria i polityka* John K. Smith i Phil Hodkins poruszyli ważny problem wpływu polityki na kierunki i kryteria oceny badań naukowych. Uważają oni, że nie istnieją ponadczasowe kryteria oceny niezależne od czasu i miejsca. Jak piszą, „nie ma sensu udawać, że władza i polityka, zarówno na poziomie mikro, jak i makro, nie jest częścią procesu, przez który oceniamy jakość badań, [...] są z nami i jedyne kwestie dotyczą tego, jak władza jest

używana i jak rozgrywany jest proces polityczny” (s. 412—413). Norman K. Denzin w rozdziale *Dyskursy emancypacyjne. Etyka i polityka interpretacji* wzywa do refleksji nad związkiem badań performatywnych z teoriami dekolonizacji i postkolonializmu, wyrażając przekonanie, że zorientowane na dyskurs emancypacyjny dyscypliny humanistyczne „mogą przyczynić się do radykalnej zmiany społecznej, urzeczywistnić sprawiedliwość ekonomiczną, utopijną politykę kulturową, która rozszerza ograniczoną teorię krytyczną (rasową) i zasady radykalnej demokracji na wszystkie aspekty dekolonizowanych rdzennych społeczeństw” (s. 417—418). Punkt wyjścia rozważań zawartych w opracowaniu Ernesta R. House’a zatytułowanym *Ewaluacja jakościowa i zmiana polityki społecznej* stanowi teza o porażce fundamentalizmu metodologicznego opartego na niechęci do badań jakościowych ze względu na zawarte w nich wartościowanie, który miał wyraźne uwarunkowania ideologiczne i polityczne. Dowodem jest rozczarowanie rezultatami wynikającymi z nastawienia wyłącznie na metody ilościowe i eksperymentalne w procesie gromadzenia danych na temat sfery społecznej. Autor postuluje w związku z tym włączenie kwestii związanych ze sprawiedliwością społeczną, eliminowanych przez długi czas z powodów politycznych, w zakres badań prowadzonych w ramach nauk społecznych oraz wykorzystanie w ich ramach alternatywnych podejść – badań jakościowych, metaanalizy i teorii programu.

Zamykający publikację *Epilog* zawiera skrótową ocenę historycznych perypetii związanych ze stosowaniem w badaniach społecznych metod jakościowych oraz zapowiedź przełomowej przyszłości. Zdaniem redaktorów Y.S. Lincoln i N.K. Denzina, „dążenie do sprawiedliwości społecznej i testowanie sposobów, na jakie nasza praca mogłaby jej służyć, może stać się teleologiczną ramą wyobrażonych na nowo nauk społecznych. Namysł nad reprezentacjami, które stworzymy, świadomość tego, że przekazy mogą jeszcze bardziej wydziedziczać i prześladować, gdy zaczną krążyć po świecie, a także szacunek dla mądrości ludzi odmiennych od nas, którzy wiedzą, jak niekorzystne obrazy wpływają na ich życie, może stać się początkiem naszego odgrywania i wypełniania sprawiedliwości” (s. 676).

Metodologia nauk społecznych słabo radzi sobie z postulatem unifikacji metod badawczych oraz z wcielaniem w życie programu badań interdyscyplinarnych. Treść recenzowanej pracy jest niezbitym dowodem na to, że choć ciągle istnieje, a nawet pogłębia się, dezintegracja konkretnych metod i technik, które na ogół służą jedynie do rozwiązywania problemów usytuowanych w bardzo wąskich obszarach badawczych, to jednak możliwe jest poszukiwanie ważnych płaszczyzn integracji. Rewolucyjne przesłanie wyraźnie widoczne w niemal wszystkich tekstach zamieszczonych w obu tomach budzić będzie zapewne sprzeciw badaczy przyzwyczajonych do pozytywistyczno-naturalistycznego paradygmatu badań społecznych. Nawet oni zgodzą się

jednak zapewne z opinią, iż wydawnictwo to jest udaną próbą wykazania, że badania jakościowe, wbrew często spotykanym sugestiom o ich kryzysie i wątpliwościom co do ich wartości poznawczej, są dynamicznie rozwijającym się obszarem metodologii z dużymi perspektywami na przyszłość.

Zbigniew Kantyka